

Mikes-fordítások Rákóczi rodostói könyvtárából

A könyv és az olvasás rendkívüli szerepet játszott Rákóczi egész életében, a döntés elé került ifjú, a szabadságharc vezérlő fejedelme, az emigrációban élő, XIV. Lajos udvarából a grosbois-i kamalduli kolostorba visszavonult, azután törökországi bujdosásba került fejedelem évtizedeiben.¹ A továbbiakban az emigráció utolsó szakaszánál maradván, Mikes fordítói munkássága összefüggésében szólunk Rákóczi rodostói műhelyéről, „író ház”-ul szolgáló könyvtáráról.

Rákóczi kamarása irodalmi leveleinek 1794-i első kiadásában olvashattak először arról, hogy a bujdosó fejedelem rodostói íróházában „csak a sok írásban és olvasásban tölti az időt . . .” (1720. 37. lev.—1728. 88. lev.)² De saját időtöltésére is utal, amikor György herceg Rodostóba érkezése után többek között megjegyzi róla szólva, „ . . . szokatlan dolog előttünk mindennap . . . reggeltől fogva estig csak a könyveket simogatni”.³ Missziliseinek közzététele (1860, 1877) után már nemcsak Mikes háromszéki rokonai tudhattak arról, amit a rodostói levélíró magáról elhallgatott.

Mikes többi kéziratok könyvei az író halála után nem erdélyi rokonaihoz, hanem Bécsen keresztül, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* c. újság szerkesztői, Görög Demeter és Kerekes Sámuel révén a *Törökországi Levelek* kiadója, Kulcsár István kezébe jutottak. Amikor hosszú évtizedes lappangás után a Nemzeti Múzeum Könyvtárába került (1873) Mikes-kéziratokról az akkori főigazgató, Pulszky Ferenc, fölfedezése révén tudomást szereztek,⁵ a Toldy Ferenc által

¹ HECKENAST Gusztáv: *II. Rákóczi Ferenc könyvtára*, 1701. ItK 1958, 25—36; ZOLNAI Béla: *Rákóczi bécsújhelyi olvasmányai*. ItK 1955, 288—295; (Archivum Rákóczianum XII. Bp. 1935. 120) KÖPECZI Béla: *Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja*. Bp. 1982, 11—12, 133, 223—228.; ZOLNAI B.: *II. Rákóczi Ferenc könyvtára*. Bp. 1926, 27.

² *Mikes Kelemen összes művei. I. Törökországi Levelek és Misszilis levelek*. S. a. r. Hopp Lajos. Bp. 1966, 58, 161.

³ MIKES ÖM I, 151. Rodostó, 19 july 1727.

„Itt a világi bajtól, dologtól, gondtól ment vagyok, a csendes életet a könyvek fordítására szenteltem, és sok francia könyveket magyarrá változtattam. . . (1759) . . . Egy könyvet is küldök öcsémuramnak ha lehet . . . az én ítéletem szerint méltó, hogy kinyomtassák. Az első auctora spanyol jezsuita volt, azután franciára fordították, a franciából székely nyelvre . . . (1760) . . . Lelkem öcsémuram, annak igen örülök, hogy a könyvet vette ked . . . Énnekem még több spirituális könyveim is vannak . . . ha ked szabadságot ad reá, én azokat béküldeném . . .” (1761)⁴

⁴ I. m. I, 304, 315, 324.

⁵ PULSZKY Ferenc: *Mikes Kelemen ismeretlen kézíratairól*. A Kisfaludy-Társaság Évkönyvjai Új folyam X. k. 1874/75, 154—160. Ő szövege először arról, hogy Mikes egy kézírata (Montpellier-i Catechismus) írásakor „valószínűleg Rákóczi Ferenc könyvtárából” fölhasznált több munkát.

újra kiadott (1861) *Leveleskönyvvel* s az első Mikes-fordítás, a *Mulatságos napok* (1879) megjelenésével⁶ összefüggő forráskutatás kibontakozásával egyre több szó esett föltételezhető rodostói könyvekről. Ezek létre utaltak az ekkor hozzáférhetővé vált Rákóczi-művek is, a *Mémoires . . .* magyar fordítását, az *Emlékiratok* kiadásait (1861) követő *Confessio peccatoris . . .* (1876), az emigráció évtizedeiben keletkezett kiadatlan kéziratos munkák első hazai kiadású darabja.⁷ A hatvanas-hetvenes évektől kezdtek fölfigyelni a Rákóczi és Mikes írói munkássága hátterében álló rodostói alkotóműhelyre, amely a századforduló körüli évtizedekben előkerült forrásadatok fényében új megvilágításba került.

Ebben az összefüggésben utalhatunk Thaly Kálmán törökországi kutatásairól közölt beszámolójára.⁸ Thaly hírt adott arról, hogy Rákóczi fejedelem halála előtt néhány évvel könyveket ajándékozott a konstantinápolyi Saint-Benoît egyház könyvtárának. Az egykori hivatalos leltár szerint: „Son Altesse Sérénissime Monseigneur le Prince Ragocki se trouve parmi les bienfaiteurs de la bibliothèque. Il a donné, sous le R.P. Gresset, (1730—31) Dom Calmet en 27 volumes . . . (la valeur) . . . 400 p.” A négyszáz piaszterre becsült nagy értékű ajándékot nyilvántartó adományozók lajstromában foglaltakat megerősíti az akkori jezsuita könyvtáros bejegyzése: „Ex Dono Celsissimi ac Serenissimi Principis Transilvaniae, Domini D. Francisci Ragoczi.”

Thaly a következőket fűzte hozzá Rákóczi bőkezű könyvadományozását tanúsító sorokhoz:

„Calmet-nek az ő és új-szövetségi könyvek és a zsidók történetéről írott s Fleury bibor-nok költségén díszesen, gazdag illusztrációkkal s térképekkel Párisban kiadott 27 vas-kos kötetből álló nagyszerű munkáját” ajándékozta a könyvtárnak „francia, aranyozott barna bőrkötésekben.”

A kötetek kézbevételeét követően megjegyezte:

„A nagy 8-ad rétből kiállított munka címe: *Histoire de l'ancien et du nouveau Testament et des Juifs*. — Par le R. P. D. Augustin Calmet, Religieux Benedictin. Az első kötet 1719-ben, az utolsó 1730-ban nyomtatott, némely kötetek azonban az elsőnél jóval előbb készülének el, s már 1712, 1713, 1715-ben kerültek ki a sajtó alól (pl. a 14-ik, stb.) E korábbi köteteket Rákóczi nyilván még Franciaországból vivé 1717-ben magával Rodostóba . . . következtethetjük adományából, hogy Rodostóban is rendezett volt be magának könyvtárát.”⁹

Rákóczi rodostói könyvtárára vonatkozó föltételezés megerősítése ekkor még várat magára. Egyébként a Thaly által teljes egészében Calmet munkájának tartott sorozat Claude Fleury: *Histoire ecclésiastique . . .* c. egyháztörténete, amelyhez Calmet jelzett könyve csupán első megjelenését (1718) követően szolgált bevezetésül: *Histoire de l'Ancien et du Nouveau Testament et des Juifs, pour servir d'introduction à l'Histoire Ecclésiastique de M. l'abbé Fleury*. Par . . . dom Aug. Calmet . . . Paris, Émery, 1719, 2 vol. in-4°. A Thaly közlésében felsorolt

⁶ *Zágoni Mikes Kelemen Törökországi Levelei I—II*. A szerző saját kéziratából kiad. TOLDY Ferenc. Pest 1861; Mikes Kelemen: *Mulatságos napok*. Kiad. ABAFI (Aigner) Lajos. Bp. 1879. Nemzeti Könyvtár 2.

⁷ *II. Rákóczy Ferenc emlékirata a magyar hadjáratról, 1703—1711*. Kiad. RÁTH Károly. Ford. L. Gy. Győr 1861; átdolg. és bőv. kiad. Ráth K. és Thaly Kálmán. Pest 1866, majd 1868; s folytatódott Thaly K. kiad. és bev. Pest 1872, majd 1885; *Confessio peccatoris et Aspiraciones principis Christiani . . .* A párizsi Nemzeti Könyvtárban őrzött eredeti kéziratból közli Thaly. Bp. 1876.

⁸ THALY K.: *Rákóczi-emlékek Törökországban*. Bp. 1893.

⁹ THALY, i. m. 150—151, 162.

kötetek kiadási dátumainak említése is ezt támasztja alá. Fleury húsz kötetes (1691—1720) egyháztörténeti szériája ugyanis halála (1723) után is folytatódott: *Histoire ecclésiastique, pour servir de continuation à celle de M. l'abbé Fleury* [par le P. J. — C. Fabre et l'abbé Goujet]. Paris 1721—1738. 4°, 16 vol. Tehát az 1691—1738 időszakban összesen 36 kötet jelent meg folyamatosan.¹⁰ Így válik érthetővé Thaly 1730-as hivatkozása, illetve 27 kötet jelzése, ami az adományozás időpontját tekintve megfelel a tényeknek.

A Calmet nevére s művére hivatkozó érdekes sorok sajátos jelenségre hívják fel figyelmünket. Úgy látszik, hogy a történeti, irodalmi, művelődéstörténeti közlemények szerzői figyelmét elkerülték az egymás kölcsönös érdeklődésére számot tartó írások. A Mikes-kutatás történeti életrajzi kérdései iránt érdeklődést tanúsító Thaly például nem tudott arról, hogy a Mikes-fordítások között *A Sidok és az Új Testámentumnak Historiája* c. kéziratnak a hetvenes évek vége óta keresik francia forrását, amelyet egyelőre Cl. Fleury: *Histoire ecclésiastique* . . . összefoglalása első két kötetében jelöltek meg, Calmet nevének említése, s az eredeti forrásmű kézbevétele nélkül;¹¹ mások viszont nem ismerték, nem tudták hasznosítani Thalynak — a megoldás lehetőségét magában rejtő — tájékoztató sorait az elsőként említett rodostói könyvről.¹²

A század elején a Thaly által megtalált rodostói könyvtár listájának publikálása (1909) a Mikes-fordítások forráskutatásai összefüggésében fordulatot eredményezett. A konstantinápolyi francia követség levéltára rendezetlen részében előkerült, majd a párizsi Külgügyi levéltárban őrzött „Rákóczi fejedelem Rodostóból Galatába szállított ingóságai lajstroma” (1736) közzétételekor Thaly a 112 művet és 290 kötetet tartalmazó *Catalogue des Livres de la Bibliothèque* könyvlistát minden megjegyzés nélkül közölte.¹³ A Mikes-forráskutatások immár három évtizedes folyamatát tekintve, Thaly közlésmódja ezúttal is az addigi szakirodalom ismeretének hiányára vall. Ám az általa kiadott César de Saussure törökországi emlékezései s a kötet függeléke fölkellette az irodalomtörténészek érdeklődését. Hiszen Rákóczi írói munkásságáról, könyveiről is szóltak a fejedelem svájci udvari nemesének följegyzései. Ő is megerősítette a rodostói levélírótól ismert mozzanatokat Rákóczi időtöltéséről, író-olvasó életmódjáról. „Il employa trois ou quatre heures de la journée à la composition de quelques ouvrages d'esprit en Latin ou en François. Il a ses heures consacrées à la dévotion, d'autres à la lecture . . .”¹⁴

Király György a Mikes-fordítások forráskutatásának összegezésekor öt francia forrásművet jelölt meg a rodostói könyvtár katalógusában:

¹⁰ MIKES ÖM VI. (Jegyzetek; kiadás alatt.) A Thaly által látott Calmet és Fleury nevéhez fűződő könyveket 1972-ben konstantinápolyi kutatásaink idején már nem találtuk meg.

¹¹ ABAFI Lajos: *Mikes Kelemen*. Bp. 1878, 128; SZILASI Móricz: *Mikes Kelemen két fordítása*. EPhK 1880, 335—336; KOHN Ármin: *Mikes Kelemen két munkája*. Magyar Zsidó Szemle 1891, VIII, 543; SCHWARCZENBERG József: *Mikes Kelemen két munkája*. MZsSz 1891, VIII, 500—501.

¹² PAPP Endre: *Mikes Kelemen kiadatlan kéziratai*. Bp. 1895, 4, 25, 46; DÉZSI Lajos: *Mikes fordításairól*. ItK 1904, 177; KÜRTY Menyhért: *Mikes Kelemen kiadatlan munkái*. Egri Főgimn. Értesítő 1906—1907, 4, 26, 55.

¹³ De Saussure Czézárnak II. Rákóczi Ferencz fejedelem udvari nemesének törökországi levelei 1730—39-ből és följegyzései 1740-ből. Közli THALY Kálmán. Bp. 1909, 343—365—370.

¹⁴ SAUSSURE, i. m. 157, 297, 327.

Az Ifjak kalauza . . . — „Instruction Chrétienne” (Ch. Gobinet: *Instruction de la jeunesse en la piété chrétienne* . . .).

A Kristus Jézus Életének Historiája — „Histoire de la vie de Jesus Christ” (N. Le Tourneux: *Histoire de la vie de Notre Seigneur Jésus-Christ*).

Az Epistoláknak és az Evangéliumoknak . . . *Magyarázattya* — „Epitres et Evangiles” Tomes 4 (Anonim).

Keresztényi Gondolatok . . . — „Pensées chrétiennes” (E.-F. Vernage: *Pensées chrétiennes* . . .).

A Sídok és az Új Testámentumnak Historiája — „Histoire de l'ancien et nouveau Testament par le pere Calmet” Tomes 2 (D. Calmet: *Histoire de l'Ancien et du Nouveau Testament et des Juifs, pour servir* . . .).

A katalógusban feltüntetett egyes címek alapján Király utalt különféle kiadásokra is.¹⁵

A rodostói könyvtárban található Mikes-fordítások alapjául szolgáló forrásmunkák számának teljessé tételeét Zolnai Béla végezte el egy évtized múlva. Széles körű szellemtörténeti erudíciójával — a katalógus-címekre támaszkodva — alapjában eredményesen azonosította Rákóczi könyveinek szerzőit, s minden esetben megjelölte azokat, amelyeket Mikes lefordított.¹⁶ A már említetteken kívül:

Catechismus Formájára valo közönséges Oktatások — „Catechisme de Montpellier” Tomes 3 (F.-Aimé Pouget: *Instructions generales en forme de Catéchisme* . . .).

Az Izraéliták Szokásáról. — *A Keresztényeknek Szokásiról.* — „Moeurs des Israélites” — *Moeurs des Chrétiens*” (Cl. Fleury: *Les Moeurs des Israélites. — Moeurs des Chrétiens*).

Az idő jól el töltésének Mődgya . . . — „L'art d'employer le tems” (A. Courtin: *Traité de la paresse ou l'art de bien employer le temps* . . .).

Ezek után már csak három Mikes-fordítás maradt, amelyek francia forrásai nem találhatóak meg Rákóczi rodostói könyvtáranak jegyzékében. Pedig közülük kettő teljesen beleillik Rákóczi könyvtára szellemi miliójébe:¹⁷ *A Keresztnek királyi uttya* 1747 — D. Benoit Van Haeften: *Le Chemin Royal de la Croix*, composé par . . . trad. de Latin (*Regia via crucis*. Antwerpen 1635) en Français. Paris 1655 — regényes barokk vallásos elbeszélő próza. *A Valóságos Keresztényeknek Tüköre* 1749 — N. J. de Mélicques: *Le Caractère des vrais Chrétiens*. Paris 1693 — naponkénti elmélkedésre szánt erkölcsoktató munka. Ilyen könyveket, valamint a *Leveleskönyv* forrásai között föltételezett, de Rákóczi rodostói könyvtárában nem talált forrásműveket¹⁸ régóta úgy emlegették, mint Mikes kis könyvtárába tartozókat. Ezek közé került a *Mulatságos napok* 1745 átültetése alapjául szolgált rokokó novellafűzér, Mme de Gomez, Madeleine-Angélique Poisson: *Les Journées amusantes*. (Paris 1722—1731. 6 tom. en 8 vol.) A kortárs női novellaíró regényes világi szépprózája már inkább az olyanféle szórakoztató szépirodalmi olvasmányok közé sorolható, amelyekről a zenikőji vallomásíró

¹⁵ KIRÁLY György: *Mikes Kelemen fordításai*. EPhK 1912, 23—28; THALY: Saussure, *i. m.* 365—368; az említett francia forrásművekre, sorrendben Mikes ÖM IV., III., II. k.

¹⁶ ZOLNAI Béla: *II. Rákóczi Ferenc könyvtára*. Bp. 1926, 24—27; THALY: Saussure, *i. m.* 367—368; Mikes ÖM V (sajtó alatt), VI. (kiadás alatt).

¹⁷ MIKES ÖM III, 1970, 1019, 1080.

¹⁸ Elsősorban a 172—191. levélben felosztott török vonatkozású anyag, amelyet Mikes Paul RICAUT, *The history of the present state of the Ottoman Empire* c. (London 1669) művének kivonatos francia fordításából vett; ez Ricaut egy másik művének (*History of the Turcs*. London 1680) 1709-i francia fordításában függelékként jelent meg. ÖM I, 737—778.

franciaországi életszakaszának fordulóját földéjve szól: „A szokottnál tovább időzve Clagny várában, imádságok alkotásával és a szentírás olvasásával foglalkoztam, mert már akkor fölhagytam a világi mesék és az ifjúság behálózására kitalált regények olvasásával . . .”¹⁹ Míg az ifjú Rákóczi könyvtárainak jegyzékében ilyen témájú könyvek is találhatók, s Rákóczi később is olvasott világi szépirodalmi tárgyú műveket, a rodostói gyűjteményből már hiányoztak. De a szépirói érdeklődésű fejedelmi kamarás könyvei között Rodostón is megfértek. A Mikes-fordításokon kívül más vonatkozásban is fölmerült a rodostói levéllíró könyveinek vagy könyvtárának kérdése, amiről Tolnai Gábor értekezett.²⁰

Mivel szeretnénk megmaradni a Mikes-fordítások és a rodostói Rákóczi-könyvtár összefüggéseinél, a továbbiakban is ezekre korlátozódunk. Zolnai vizsgálódásai után — a Mikes-kéziratok, de Rákóczi kéziratos műveinek kiadatlansága folytán is — az emigráció kutatásán belül kevés szó esett a rodostói könyvtárról. A hatvanas évektől Mikes Kelemen összes műveinek kritikai kiadása irányította rá figyelmünket.

Az első nagy feladat kapcsán, a *Törökországi Levelek* forráskritikai jegyzetanyagának előkészítésekor újabb vizsgálatra szorult a Mikes-levelek keletkezésével és forrásanyagával, szemléleti problémáival összefüggésbe hozott vagy szóba hozható rodostói könyvtári anyag állománya. A fordítások kiadásának megindulásával új feladatként merült fel az átdolgozások alapjául szolgált s rodostói könyvtári katalógusban megtalált művek megfelelő kiadásának lehető pontos meghatározása, francia szerzőjük munkásságának közelebbi megismerése, irodalmi műveik jellemzése. Ez a munka a II., III., IV., V. kötet sajtó alá rendezése során, a keltezett fordítás-kéziratok időrendjében haladt előre. A VI. befejező kötetbe kerültek a keltezetlen kéziratok,²¹ s ezzel újabb probléma adódott a keltezetlen fordítások és a rodostói könyvtár viszonylatában.

Mikes mindhárom keltezetlen fordításának forrása Rákóczi rodostói könyvtárából való. Ezek: *Az idő jól el töltésének Módgya . . .* (A. Courtin). *Az Izraeliták Szokásáról*. — *A Keresztényeknek Szokásairól* (Cl. Fleury). *A Sidok és az Új Testámentumnak Historiája* (D. Calmet). Hogyan illeszthetők ezek a kéziratok a keltezett fordítások időrendjébe, illetve meddig használhatta Mikes Rákóczi rodostói könyvtárát?

A fejedelem életében (1717-től 1735-ig) egyetlen keltezett munkáról van tudomásunk; ez az *Ifjak kalauza*, amelyet Mikes talán éppen Rákóczi ösztönzésére fordított le 1724-ben. A többi fordítás-kézirat Rákóczi halála utáni időszakra csoportosul:

Az Epistoláknak és az Evangéliumoknak . . . Magyarazattya 1741

Az Ifjak kalauza . . . 1724/1744 (javítás)

Catechismus Formájára való közönséges Oktatások 1744

Mulatságos napok 1745

A Keresztnek királyi uttya 1747

¹⁹ RÁKÓCZI Ferenc: *Vallomások — Emlékiratok*. Szerk. Hopp L. Ford. Szepes Erika és Vas István. Bp. 1979, 526; a Jenikőjben 1718 őszén folytatott 2. könyvben írt sorok 1714-re utalnak.

²⁰ TOLNAI Gábor: *Mikes Kelemen könyvtára*. MKsz 1940, 170—171; Hopp L.: *Mikes Kelemen könyvtára?* ItK 1960, 200—202. A Kulcsár-hagyatékból előkerült, Mikes kezétől származó beírással ellátott, előbb Máriássy Adám tulajdonában volt Párizs-Pápai szótár, *Dictionarium Latino—Hungaricum. . . Hungarico—Latiumum*. Lőcse 1708 első kiadás.

²¹ MIKES ÖM VI. (Kiadás alatt.)

Keresztényi Gondolatok 1747

A Kristus Jésus Életének Historiája 1748

(Török vonatkozások Ricaut alapján 172—191. lev. 1748—1753)

A Valóságos Keresztényeknek Tüköre 1749

Az Ifjak kalauza — új átdolgozás 1751

Catechismus . . . új átdolgozás [1752—1754]

A negyvenes évek elejétől az ötvenes évek derekáig tartó lázas fordítói időszak annyira zsúfolt, hogy új munkák besorolása aligha látszik valószínűnek. Maradnak az 1755—1761-es utolsó évek, s több valószínűséggel a Rákóczi halála előtti évtized. *Az Ifjak kalauzával* érintkező tematika, és a hasznos időtöltés valóságos problémaként történt fölmerülése a rodostói udvarban, a fejedelem és kamarása rokon nézetei az udvari életforma sajátos viszonyai között, mindez ösztönzésül szolgálhatott a kedvelt olvasmány, Courtin fordultatos párbeszédre épült értekező prózájának korábbi, talán az *Ifjak kalauzát* követő átültetésére. Anélkül, hogy belemerülnénk a további vizsgálatokat igénylő kronológiai problematikába, megjegyezzük, hogy Kelemen József a Mikes kritikai kiadás nyelvi lektora évek óta készült egy alapos vizsgálat elvégzésére az összes kézirat helyesírása és vízjegyeinek rendszerezése alapján. Ennek eredménye a befejező VI. kötetben került volna publikálásra, ami Kelemen József 1982-ben bekövetkezett sajnálatos halála következtében nem valósulhat meg.

A Mikes-kéziratok időrendjének megállapítása kezdettől összefüggésben volt a rodostói könyvtár használatának kérdésével. Korábban is problémát okozott, hogyan fordíthatott Mikes Rákóczi halála után a rodostói könyvtár jelzett példányai alapján, amikor a *Catalogue des Livres de la Bibliothèque* benne van „Rákóczi fejedelem Rodostóból Galatába szállított ingóságai lajstromá”-ban. Vajon szállítottak-e könyveket 1736 tavaszáig a konstantinápolyi Galatába? Erről a lehetőségről idézzük César de Saussure hitelesnek tartható följegyzését:

„A fejedelem halála után mintegy három hónapra a portától minden nehézség nélkül engedélyt kaptunk arra, hogy a fejedelem ezüstműjét, legdrágább butorait és értéke-
sebb tárgyait, mégpedig mindennemű vám- és egyéb vizsgálatól mentesen — Konstantinápolyba szállíthatjuk és ott kőből épült tűzbiztos raktárba helyezhetjük el. A mint ezt az engedélyt megkaptuk, huszonkét teljesen egyenlő nagyságú és alakú ládát készítettünk s ezek egyikébe rejtettük Urunk koporsóját, holttestét, és a ládák elszállítására csajkát avagy kis hajót bérelünk. A boldogult fejedelem kamarása (*Mikes Kelemen*) és én, e hajóra szállottunk. Konstantinápolyba érkezünkkor csajkánkat nem vizsgálták meg. A galatai rakparton, a jezsuiták rendháza közelében rakodtunk ki. S mialatt én ládáinkat egy francia kereskedő (D. Magy) tűzbiztos raktárába szállíttattam: a kamarás azon ürügy alatt, hogy a fejedelem holttestét rejtő láda könyvekkel van tele, azt a jezsuiták rendházába vitette be. A páterek azután a következő éjjelen eltemették templomukban úgy, a mint az üdvözült kívánta volt, a nélkül, hogy akárki is megtudhatta volna.”²²

Rákóczi kamarása szűkszavúbban, de Saussure előadását hitelesítve, az elindulást Rodostóból 1735. július 4-re, a kikötést s a láda átszállítását július

²² THALY: Saussure, *i. m.* 74. 306—307, 336—337; vö. itt Saussure szövegét: „Dès que nous eumes obtenus cette permission, nous fimes faire vingt deux caisses toutes de la même grandeur et la même forme, dans l'une desquelles nous mimes le corps du Prince; nous frétames exprès und Tsacolève ou petit bâtiment pour le transport de toutes ces caisses. Le chambellan du feu Prince (*Mikes*) et moi nous y embarquâmes. A notre arrivée à Constantinople, notre Batiment ne fut point visité. Nous le fimes décharger sur le quai de Galata près de la maison des Jésuites. Pendant que je faisais transporter nos Caisses dans le magasin à feu d'un Marchand Français, le Chambellan fit porter celle ou était le corps du Prince, dans la maison des Jésuites, sous pretexte qu'elle était pleine de livres . . .” (177—178).

6-ra teszi, a Konstantinápolyból történt visszatérést július 17-vel jelzi.²³ Az ürügyül szolgáló könyvekkel teli ládáról nem ejt szót. Saussure nyilván azért írt ilyen látszat keltéséről, mivel ekkor nem került sor a rodostói könyvtár elszállítására.

Thaly „lajstroma” elnevezésében kissé megtévesztő, mivel csak az első lapok (345—355) tartalmazzák a Rodostóból Galatába szállított ingóságok helyszíni (1736. március 20—21) „verificatióját”, François Belin, Louis Bechon, Antoine Damofily, Louis Lahoreau, André Spatz, David Magy kereskedő jelenlétében. A folytatás, „Suite du dit Inventaire” (356—370) Rodostón maradt dolgokról készült: „Etat de ce que se trouve à Rodosto dans la Maison aux appartements et Garde meubles.” Ez tartalmazza a Rákóczi lakóházában, szobáiban, a kis és nagy kápolnában, a könyvtárban, az istállóban, az ebédlőházban és a konyhában leltározott mindenféle tárgyakat. Ennek aláírói: Mikes; alatta J. Germain „payeur de la Maison”. Bechon pour ce qui concerne le departement de la Maison”. Hitelesítője szintén Belin, a francia nagykövetség első titkára és kancellárja, Pera 1736. április 30-i keltezéssel.

Mikes aláírása tanúsítja a rodostói leltározásban való részvételét; a levélíró megnyilatkozásaiból arra is következtethetünk, hogy Sibrik Miklós udvarmester időközben bekövetkezett halála után a leltárban foglaltak megőrzése is a kamarás vállaira hárult. Rákóczi József jövetelére várva írja: „Az Isten segítségével azt feltettem, hogy úgy adom keziben minden jószágát, amint az apja hadta, és ha lehet, az igazságot előttem viselem, hogy mindenekről számot adhassak.”²⁴

Súlyos lelki teherként nehezedett rá az emigráció kiújult erkölcsi válságának légköre:

... itt egynehányan vigasztalnak olyanok engem, akik belsőképpen örülnek szomorúságomon, és annak még megszaporozását is akarnák...²⁵ máris sok balitéleteket tettek étesznek fellőlem a velem valóik, hát még ezután mit fognak irántam mondani magának a fejedelemnek. De én azt csak nevetem, mert nem igazat mondanak, és az Isten pártfogója azoknak, kik az egyenes úton járnak... Talám kéd még maga is azt gondolja, hogy a szegény urunknak sok jószága maradt. Sokan megcsalják eziránt magokat... Hat vagy hét aranyát találtam a kalamáris ládájában, és minden kincse, mikor megholt, ötszáz tallérből állott...²⁶ soha ilyen állapotban nem voltam, ne is adja Isten, hogy többször legyek... Mindennap a sok bosszút látom, de az Isten kegyelme nem engedi, hogy érezsem. Akikkel legtöbbet vagyok, és akik legtöbb jó szót adnak, és nagyobb barátságot mutatnak, ugyanazok akarják meghomályosítani becsületesemet... Mindennap újítják ellenem való beszédeket. Mindezeknek pedig néném, nem más az oka, hanem hogy ki nem osztogatom nékik a fejedelem jószágát. Hogy pedig ki nem osztogatom, azt gondolják, hogy magamnak tartom. Hadd beszéljenek, csak én az igaz úton járjak...²⁷ Azonban a szükség szaporodik, a baj és a panasz nagyobbodik, és minthogy nem tudnak kit okozni, engemet szüntelen látván, reám fordítják panaszokat...²⁸

A fejedelemfi megérkezésével véget ért Mikes emberi csalódásokkal vegyes megpróbáltatása:

„Hálá legyen Istennek, ha sokára is, de elérkezik Rákóczi József. Azt gondoltuk, hogy mind a kettő eljő, de csak a nagyobbik jött el...²⁹ amint észre kezdem venni,

²³ Mikes ÖM I, 115. lev. és 205, 680—681.

²⁴ Rodostó, 15. novembris 1735. ÖM I, 118. lev. és 210, 685.

²⁵ 15. septembris 1735. ÖM I, 116. lev. 206, 681—682.

²⁶ ÖM I, 118. lev. és 210—211.

²⁷ Rodostó, 15. maji 1736. ÖM I, 120. lev. és 212, 686—687.

²⁸ 15. augusti 1736. ÖM I, 121. lev. és 687—688.

²⁹ 2. decembris 1736. ÖM I, 122. lev. és 688—689.

igen messze esett alma fájától...³⁰ Bezzeg néném, nyertünk mi a változásban, mint Bertók a csikban, vigasztalásunkra vártuk ezt az ifju fejedelmet, de szomorúságunkra jött... ugyannyira, hogy harminc esztendőtl fogva való bujdosásunk oly súlyosnak nem tetszett, mint már ez a három holnap. Most suhajtjuk leginkább a mi megholt urunkot, mert szomoruan kell néznünk az atya és a fia között való nagy különbséget, de már ebben benne vagyunk. Mihent ideérkezett, az atyjának minden jószágát hiven kezében adtam. Való, hogy káromlás nélkül nem maradtam, mert a hamis atyafiak sokkal vádoltanak, és a hamis vádolásra a fejedelem sokat vizsgálódott utánam alattomban. De becsületes megsértésére valót semmit nem talált, ezt nékem maga is megvallootta... Nékem csak egy istenfizessét sem mondott azért, hogy jószágára, cselédire viseltem gondot...³¹

A Rákóczi fia kezébe adott rodostói ingóságok közül különösképpen a könyvtár sorsa érdekel bennünket. Az 1737. év őszén kíséretével Konstantinápolyba, majd az osztrák-török háborúban való részvétel ürügyén a Dunáig eljutó beteges fejedelemfi 1738 novemberében meghalt a bulgáriai Csernavodán;³² végrendelete nyomán Rodostón nem történt változás, mivel Rákóczi József ottani javainak, s D. Magy raktárában tárolt ládáinak megőrzését kérte, Joseph Charlotte Rákóczi, ill. György herceg számára, esetleges jövetelükig. Mikes 1740 júniusában hosszú balkáni útjáról visszatért a mintegy harminc főre apadt rodostói bujdosó kolóniába,³³ ahol a portai rendelettel betelepített egykori Rákóczi-házban, a keltezett fordítások és irodalmi levelek tanúsága szerint, a volt kamarás óriási munkabírással vette be magát az öreg fejedelem emlékéért idéző rodostói könyvtár könyvei közé. Itt dolgozott haláláig, kedves régi könyvei és szaporodó új kéziratok között.

Rákóczi egykori könyvtára sorsáról semmi bizonyosat nem derített ki a kutatás. Bizonyos könyveknek a negyvenes-ötvenes években bizonyítható meglételére csupán a Mikes-fordításokból következtethetünk. Arra vonatkozólag nincs támpontunk, hogy Mikes halála után hová, kinek vagy kiknek tulajdonába kerülhettek? S ha szétszóródtak, a konstantinápolyi Galatába vagy Perába, esetleg a franciaországi Grosbois-ba, vagy részben hazai földre kerültek? Egyik föltételezés sem lehet kizárni.

Bizonyos, hogy Mikes rodostói irodalmi hagyatékával nemcsak Mikes-kéziratok kerültek vissza a hazába a XVIII. század végén. Utalhatunk a Kulcsár István hagyatékából és Hindy Árpád régi könyvei közé került Ernst Lajos gyűjteményének aukcióján az OSzK által többek között megvásárolt, Mikes kézjeggyével ellátott Párizs-Pápai szótárra.³⁴ Lehet, hogy Kulcsár szombathelyi működése idejéből maradt ott a „... bujdosásban lévén egy nevezetes ifjú, Káldy Zsigmond könyvetskéje” Rodostó 1742. — bejegyzésű kötet, amely a Belsőnyeni Könyvtár vezetőjének tájékoztatása szerint Ács Mihály: Boldog halál szekere, imádságkönyve.³⁵ Ismert, hogy a Rodostóból hazakerült „könyvek” közé tartozott Kiss István: *Magyar Philosophia* c. kézirat is, „György Deák” kézjeggyével (OSzK Quart. Hung. 122). Régebben Csapodi Csaba hívta föl figyelmünket egy az MTA kézirtatárában található (jelz. 553510) műre,

³⁰ 2. januárii 1737. ÖM I, 123. lev. és 689.

³¹ Rodostó, 8. martii 1737. ÖM I, 124. lev. és 689—690.

³² Csernavoda, 10. novembris 1738. ÖM I, 144. lev. és 711—714; THALY K.: *Az utolsó erdélyi trónjelölt történetéhez*. Történelmi Tár 1890, 414—419—423; KARÁCSONY I.: *A Rákóczi-emigráció török okmányai 1717—1803*. Bp. 1911, 126—130, 138—140. I. (135—138. és 153. sz.)

³³ Rodostó, 22. juny és 20. dik augusti 1740. ÖM I, 157. 158. lev. és 724—726.

³⁴ Vö. a 20. sz. jegyz.

³⁵ HOPP L.: *Mikes és világa*. Bukarest 1973, 513—514.

amelynek címlapján levő bejegyzésből a könyv egykori tulajdonosának kiléte félreérthetetlenül nem deríthető ki, de úgy látszik, hogy a törökországi Rákóczi-emigráció egyik tagja lehetett. Constantinopolis Anno 1721. K. M. (alatta) Rodosto 1723 9. Augus. — áll a címlapján barnás tintával bejegyezve. A negyedik levélen: Rodosto. Anno. MDCCXXIII. A fólió alakú, fatáblás díszbőr-kötésű munka két rézcsttal van ellátva, címe: *Annalium Ecclesiasticorum Veteris Testamenti*. R. P. Iacobi Saliani Societas Iesu Epitome... Anno MDCXXXVIII. (Alul pecsét: Dr. Semjén Béla 1943. könyvtárából.) Lapszám 1108 p. + Index. A címlapon levő beírás szerint a mű Ernst Lajos gyűjteményéből való. Pastinszky Miklós tanár levélbeli értesítéséből megtudtuk, hogy ő maga dolgozta fel annak idején Ernst Lajos anyagát, a szintén általa rendezett aukcióra. A műben található bejegyzés akkor mint „jeles Mikes-bejegyzés” szerepelt; így adta el az Akadémia kéziratárának is, de mint írja, „az MTA kéziratárának átengedett mű — melyben Mikes bejegyzése található — nem 100%-osan autentikus!” A Kelemen Józseffel közösen végzett vizsgálatok alapján nem erősíthető meg, hogy ez a bejegyzés Mikes kezétől való.³⁶

Az a körülmény, hogy Kulcsárnak nemcsak Mikestől voltak kéziratái és lehettek rodostói könyvei, hitelesítheti Hindy Árpád múlt századi közlését, hogy Kulcsár Mikes hagyatékával együtt többet megkapott a rodostói magyarok könyvei közül. A cikkíró atyja, Hindy Iván, 1840—41-ben Kulcsár özvegyével együtt szerkesztette a *Nemzeti Újságot*, amelyet 1848-ig sikerült fenntartani. A Hindy-családhoz özv. Kulcsárné Perger Anna révén juthatott néhány rodostói könyv, s maradhatott Hindy Árpád birtokában a Kulcsár-hagyaték árverése után is.³⁷

A Mikes kritikai kiadás munkálatai során fölmerült, vajon az író minden kézírata hazakerült-e annak idején? Ugyanis csupán két fordítás (*Az Ifjak kalauza; Catechismus...*) esetében van a szerzői tisztázatnak korábbi szerzői piszkozati v. ún. fogalmazvány kéziratosa példánya (IV. és V. k.). A *Mulatságos napok* inkább még szerzői piszkozati típusnak minősült; a többi végleges szerzői tisztázatnak. Ez utóbbi tisztázatoknak nincs korábbi variáns-szövegük. A kérdés: nem is volt, vagy nem kerültek haza? A keltezett és keltezetlen kéziratok kronológiai problematikája kapcsán mindenesetre szem előtt tartandó mindkét föltevés lehetősége. A kutató nehéz helyzetben van adatok s tények hiányában. A régi nyomok elmosódtak. Thaly még beszámolt arról, hogy egy 1849-es emigráns, név szerint Krajcsovicz Ferenc, a galatai Szent Benedek kolostor könyvtárában régi magyar kéziratokra bukkant egyik szekrényben, és ezeket a „Rákóczi emigrációról szóló írásoknak mondá”. Valami kendőbe vagy terítőbe összekötözött egész nagy csomó „magyar nyelvű, régi fakó írások” voltak, „sok kézirat és egy nyomtatott, szintén magyar könyv. Tartalmukra már nem emlékszik.”³⁸ A Rákóczi síremlékét gondozó és a magyar fejedelem emlékét tisztelő francia lazaristák könyvtárának őre — Thaly szerint — emlékezett is valamire, mikor ezt előadta neki a század utolsó évtizedében, de különböző nehézségek közbejötté miatt nem jutottak a kérdéses könyv és kéziratok nyomára.

Mikes fordítói és levélírói munkássága és Rákóczi rodostói könyvtára s a már említett könyvek vonatkozásában fölmerült, hogy a fejedelem udvarában,

³⁶ *Mikes és világa*, i. m. 514.

³⁷ *I. m.* 513; HINDY ÁRPÁD: Ellenőr 1878, 161. sz.

³⁸ THALY, *i. m.* 109.

környezetében olvastak 1717 után Rodostóba került (Calmet, Fleury, Mme de Gomez) könyveket is. Zolnai könyvészeti kimutatása alapján számuk növelhető: Calmet bibliai szótárával, Ramsay Cyrusával, Labat ethiopiai leírásával, Pluche Természetről való beszélgetéseivel.³⁹ A listában szereplő Pierre Lebrun oratoriánus szerzetes munkája: *Explication literale, historique et dogmatique des prieres et des ceremonies de la messe* . . .⁴⁰ azért is említésre méltó, mivel nyoma van Rákóczi és d'Andrezel levelezésében is. A konstantinápolyi francia követ 1727. január 7-i levelében érdeklődik: „Felséged nem közölte velem, hogy megkapta-e az oratorianus Lebrun úr könyvét”.⁴¹ Zolnai jelezte (Michaud Biogr. univ. nyomán), hogy G. H. Bougeant jezsuita megtámadta polemikus irataiban Lebrunt; a levél kiadója joggal jegyzi meg ennek kapcsán, hogy Rákóczi „igen élénk érdeklődéssel kísérte a franciaországi vallásos életet, Lebrun munkájára azért is felfigyelt, mert a jezsuiták támadták”.⁴² Mindezt nem csupán a pusztá tények kedvéért soroltam fel.

Rodostóból a „külvilággal” levelek és könyvek szálaiból szőtt összeköttetések fenntartása bizonyosság arra, hogy Rákóczi rodostói udvara nem szigetelődött el annyira a világtól, ahogy az a régebbi hagyomány nyomán elterjedt. Ezúttal csak könyvekről szólunk, s a fentieket erősítendő emlékeztetünk azokra az egyetemes művelődéstörténeti összefüggésekre, amelyek Rákóczi személye és az első török könyvek nyomtatásához fűződnek.⁴³

A rodostói Rákóczi könyvtár törökországi gyarapodása azonban csak járulékos. Intenzív használata már megkezdődött Grosboisban, s jellemző az 1717–18-tól folytatódó újabb emigrációs szakaszra. Keletkezése összefügg a franciaországi évekkel (1713–1717), különösen a grosbois-i tartózkodással, összeválogatása pedig a vallomásíró megnyilatkozásaival⁴⁴ összhangban levő irodalmi

³⁹ ZOLNAI, i. m. 20, 24, 26; sorrendben: D. A. CALMET: *Dictionnaire historique et critique de la Bible*. Paris 1722; M.-A. de RAMSAY: *Les Voyages de Cyrus, avec un discours sur la mythologie*. Paris 1727; J.-B. LEBAT: *Relation historique de l'Éthiopie occidentale, contenant la description des royaumes de Congo, Angola* . . . Paris 1732; NOËL-A. PLUCHE: *Le Spectacle de la nature, ou entretiens sur les particularités de l'histoire naturelle*. Paris 1732–1750, 8 tomes 12°; ez utóbbi folyamatosan megjelenő sorozatból érthetően még csak a katalógusban jelzett (1 tome 8°) első kötet jutott el Rodostóba. Zolnai föltételezte, hogy Mikes olvasta MONTESQUIEU: *Lettres persanes* c. (1721) művét is. Mikes és a francia szellemi élet. EPhK 1921, 104.

⁴⁰ ZOLNAI, i. m. 24; *Explication literale, historique et dogmatique des prieres et des ceremonies de la messe, suivant les anciens auteurs et les monumens de la plupart des Eglises, avec des dissertations et des notes sur les endroits difficiles et sur l'origine des rites*. Paris 1716–1726.

⁴¹ *D'Andrezel vicomte és Rákóczi levelezése (1725–1727)*. Sajtó alá rend. bev. jegyz. KÖPECSI Béla. Ford. NÉMETH Miklós. Vaja. 1984, 175.

⁴² I. m. 210.

⁴³ Z. ABRAHAMOWICZ—HOPP L.: *Rákóczi és a török könyvnyomtatás kezdetei*. In: Rákóczi-tanulmányok. Bp. 1980, 583–593.

⁴⁴ Vö. a 19. sz. jegyz. (1713–1714). „A játékok, színelőadások, vadászatok, mindenféle társalkodások, fényes lakomák mindennapi kenyerem voltak . . . jelen voltam a királynak tartott prédikációkon, és a te irgalmadból ezek jobban hatottak rám, gyakrabban kezdtem gondolkodni rajtad és renyhe életemen. Magadhoz vontál, istenem, s én a világi élet-től megcsömörülve nem álltam ellent . . .” (1715: Marly:) „a nap nagyobb részét szobámban, könyvolvasással töltöttem, de még nem a vallásos könyveknek azzal az üdvözítő olvasásával, mely hasznos lehetett volna lelkemnek, hanem azzal, ami politikai rangomból eredően érdekelt . . . Éjjél után egykor megszakítottam álmomat a Boldogságos Szűz officiumának elmondásáért . . . egyre inkább vágyódtam arra a magányra . . . Nagy hasznomra volt annak a vallásos könyvecskének az elolvasása, melyet a kamalduli atyák rendfőnöke adott olvasásra *Az üdvösség fontosságáról*, s amely az üdvösség akadályait mutatta be, és önmagam megismeréséhez vezetett . . . (Grosbois 1715–1716:) Napirende-

szemléleti változás, új olvasói igény, változó életmód s vallásos elmélyülésre inspiráló környezet hatása,⁴⁵ objektív és szubjektív tényezők egybeesésének következménye.

A válogató szándékot s a könyvtár jellegét Zolnai ismert szellemtörténeti dolgozataiban próbálta megvilágítani. Minderre most nem térünk ki, csupán megjegyezzük, hogy a túlzónak mondható szellemtörténeti háttérhez képest realisabbnak látszanak azok a tanulmányok, amelyek a Rákóczi-kutatások újabb évtizedei során, illetve Rákóczi és Mikes művei kritikai kiadása folyamán eszmetörténeti összefüggéseiben vizsgálják, s a korai felvilágosodás európai áramaival szembesítik az összetett jelenséget.

Ezen a téren is előbbre vinné a kutatást egy olyan funkcionális kritikai vizsgálat, művelődéstörténeti érdekű összegező tanulmány, amint az megtörtént a *Döntés előtt — az ifjú Rákóczi eszmei útja* c. már idézett könyvben, Rákóczi ifjúkori könyvtárai, könyvei esetében. A rodostói könyvtár ilyen összefüggésben meghatározó helyet foglal el a filológiai és eszmetörténeti feltáró munkában azáltal is, hogy összeköti az emigráció franciaországi s törökországi szakaszait, és teljesebbé teszi az író Rákóczi eszmei útját, különös tekintettel a vallomás- és emlékiró, állambölcsész és meditációíró munkásságára.

Rákóczi művei, s főleg Mikes fordításai és a rodostói könyvtár viszonylatában ezúttal nem kívánunk külön foglalkozni az említett forrásművek s szerzőik jellemzésével. Nem azért, mintha már annyira ismertek volnának, hanem tárgykörük miatt, mivel ezek külön tanulmányokat igényelnének. Elegendő, ha utalok az ifjak nevelésével foglalkozó alaplámra, a Sorbonne Plessis kollégium jeles igazgatójának, Ch. Gobinet: *Instruction de la jeunesse . . .* említett moralista-didaktikus munkájára, amely nevelési elveivel és társadalomkritikai néző-

met az imádság órái szerint osztottam be . . . nem hanyagoltam el egy óránként mondott imámat és a vallásos olvasmányokat . . . A vallásos olvasmányokat a szokásos imádság és a lelkigyakorlatok órái fölvaltva követik . . . (1719. Jenikőj:) csupán előttem ismeretes, vajon ebben az esztendőben jobba váltam-e kegyelmedből, mint amilyen voltam az előző évben. Mert szóbeli imádságaim, de még az elgondoltak is, amelyeket toll segítségével nélkül teszek, s ugyanígy lelki olvasmányaim is tele voltak szüntelen figyelmetlenséggel . . . azokat a szövegeket és kifejezéseket, amelyeket szerte az Irásokban, a szentatyáknál, más vallásos könyvekben találok, bátran fölhasználtam . . ." RÁKÓCZI, *Vallomások . . .* i. m. 1979, 529—530, 535, 537, 549—550, 553, 572—573, 710—714—718. Az üdvösség fontosságáról idézett alaplámú René RAPIN jezsuita: *De importantia salutis v. L'importance du Salut* (Paris 1675) c. munkája, amelynek egyik kiadását Rákóczi rodostói könyvei között is megőrizte; ZOLNAI, i. m. 23.

⁴⁵ Egy kamalduli följegyzés, „Notes sur la vie du Prince Ragotzi” szerint elmélyülten olvasott: „Dans cette retraite il s'appliqua entierement à la lecture de ouvrages de Mr. Nicole et en les lisant il y apprit et sa Religion et la langue française. Monsieur de Fleury évêque de Frejus . . . qu'il alla visiter les camaldules de Grobois . . . pendant le dîner il temoigna au pere Majeur sa surprise sur ce que le prince Ragotzi parloit si bien français, Monseigneur, repartit le pere Majeur, c'est qu'il a bien lu Mr. Nicole, y entend-il finesse reprit l'évêque, oui, Monseigneur car il est bien janseniste. Mr. de Frejus se mit a sourire et n'en dit pas davantage.” Az említett évêque de Fréjus, André-Hercule cardinal de Fleury (1653—1743), aki XV. Lajos nevelője lett; 1726-ban a miniszter duc de Bourbon helyre került, s értesült Rákóczi törökországi helyzetéről is. — Jean-Baptiste Bonnaud, a *Confessio peccatoris . . .* kivonatos francia fordításának elkészítője írja: „Sentimens de Pieté de François Ragosci Prince de Transilvanie ou Extrait de ses confessions Traduits sur l'original latin”-ban „La lecture des confessions de St. Augustin lui fit naître l'idée de composer cet ouvrage quelques mois avant qu'il se retira chez les Camaldules de Grosbois.” Vö. ZOLNAI B.: *A jansenista Rákóczi*. Széphalom 1927, 268—269; 278. Mikes ÖM I, 593, 668; — Pierre Nicole és Szent Ágoston művei megvoltak a (Zolnai által hiányosnak tartott) rodostói könyvtár listájában is, i. m. 1926. 6, 8, 22—23, 25.

pontjával méltán keltette föl a fejedelem és kamarása érdeklődését. Újabban Rákóczi *Réflexions* . . . c. művének kiadását kísérő tanulmányban Köpeczi Béla sorolja indokoltan az író föltehető forrásai közé;⁴⁶ Mikes: *Az Ifjak kalauza* . . . kiadásában mint forrásművel foglalkoztunk vele.⁴⁷ Érdekes, hogy Mikes említett keltezetlen fordításai francia forrásainak szerzői, A. Courtin, Cl. Fleury, D. Au. Calmet egyaránt szerepelnek a *Testament politique et moral* . . . keletkezését vizsgáló írásban.⁴⁸ Kiemelhetnénk Bossuet pártfogoltját, La Bruyère beszéltető társát, Fénelon lelki barátját, a versailles-i udvar királyi könyvtárosát és udvari nevelőjét, a rendkívüli műveltségű Fleury apátot. Történeti kritikai szemlélete, polémikus gallikán nézetei, modern pedagógiai elvei, összehasonlító művelődéstörténeti ismereteket közvetítő könyvei hatásával valóban számolhatunk rodostói íróink munkáiban. Hasonlóképpen Calmet, a tudós Lorraine-i történész könyvei esetében is, akinek ritkaságszámba menő forrásgyűjteményét és könyvtárát Senones-ban Voltaire is használta a század derekán (*Histoire générale* és *Essai sur les mœurs des nations* megírásakor). Mind Mikes által lefordított műve, mind a rodostói könyvtárban meglevő más munkája beletartozik a Rákóczi-emigráció forráskutatása körébe.

HOPP, LAJOS

Les traductions de Mikes de la bibliothèque de Rodosto de Rákóczi

François II Rákóczi dans la vie entière de qui le livre et la lecture jouaient un rôle extraordinaire, passait beaucoup de temps parmi les livres même pendant la dernière période de son séjour en Turquie. L'étude s'occupe des questions de la bibliothèque de Rodosto en connexion avec l'activité de traducteur de Kelemen Mikes. Déjà a partir des années soixante et soixante-dix du siècle passé on a fait attention à l'atelier créateur de Rodosto de Rákóczi et de Mikes, qui a été mis sous un nouveau jour vers le tournant du siècle. Thaly a publié en 1909 la liste de la bibliothèque de Rodosto retrouvée. Une dizaine d'années plus tard, Zolnai a complété le nombre des sources figurant dans la bibliothèque de Rodosto servant de base aux traductions de Mikes. Tout récemment, c'est l'édition critique des oeuvres de Mikes qui a attiré l'attention à cette bibliothèque.

L'auteur passe en revue les données relatives au sort de la bibliothèque, les publications parues et il les compare aux résultats de ses propres recherches.

⁴⁶ II. Rákóczi Ferenc Politikai és erkölcsi végrendelete. *Testament politique et moral de François Rákóczi*. Archivum Rákócianum III. Írók sorozat. Bp. 1984, III, 503.

⁴⁷ Mikes ÖM IV, 1974, 717—725.

⁴⁸ Archivum Rákócianum i. m. III, 502—504.